

Μνήμων

Τόμ. 42 (2025)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, Πολεμώντας τη λήθη: Εθνικό αφήγημα και προεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Βουρβόνων ● ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΟΥΡΗΣ, Δυσχέρειες στην εδραίωση του φορολογικού μηχανισμού στην επαναστατημένη Πελοπόννησο μέσα από το παράδειγμα της επαρχίας Πύργου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΙΝΑΣ, Η «τρακτοურική» του καπετάν Κώστα. Ιστορία μιάς φήμης ● ΣΠΥΡΙΔΟΥΑ ΠΥΡΡΙΑΗ, Μουσειολογική επισκόπηση του περιοδικού *Προμηθεύς* (1890-1892): Το Φωτιστογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και μουσεία Φυσικών Επιστημών του εξωτερικού στο τέλος του 19ου αιώνα ● ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, «Το μάνιγερ και την λόγην αντικαθιστά το ψηφοδέλτιον και η πένα». Η ψήφος του στρατού στις εκλογές του 1920 ● ΚΩΣΤΗΣ ΓΚΟΤΣΙΝΑΣ, «Η μάστιγα των ναρκωτικών»: Καταναλωτικές τάσεις και κοινωνικοί φόβοι στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ● ΝΙΚΟΣ Ε. ΑΛΕΒΥΖΑΚΗΣ, Η μελέτη της θαλάσσιας βιοποικιλότητας και του θαλάσσιου περιβάλλοντος στη διαδρομή της επιστημονικής σκέψης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Νεοελληνική ιστορία και εκδόσεις στον Μεσοπόλεμο ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Το πρόσφατο παρελθόν στην ιστοριογραφία και την εκδοτική παραγωγή του ελληνικού Μεσοπολέμου ● ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΖΙΓΩΓΑΣ, Εκδοτική παραγωγή, ιστορικά βιβλία και Αριστοτέλη στη μεσοπολεμική Ελλάδα ● ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Προς μια επισκόπηση της εκδοτικής παραγωγής του Μεσοπολέμου για την ιστορία του Νέου Ελληνισμού

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Οι σπουδές για την Ελληνική Επανάσταση και η ανανέωση της διδασκαλίας της στην εκπαίδευση ● ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Δεκμεβριανά: Η απαγόρευση του συλλαλητηρίου στο Σύνταγμα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βασιλική Χ. Τζώγα, Χριστίνα Αγραμαντώνη, Γιώργος Β. Νικολάου, Δημήτρης Δημητρώπουλος, Καλλιόπη Γερονιμάκη, Σίμος Μπόζικης, Χριστίνα Κουσιούρη, Χρήστος Χατζημωσήφ, Θάνος Αγγελόπουλος

42

ΑΘΗΝΑ 2025

Λύντια Τρίχα, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο εμπνευστής του συνταγματικού κράτους

Χριστίνα Κουλούρη

doi: [10.12681/mnimon.45006](https://doi.org/10.12681/mnimon.45006)

Copyright © 2026

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουλούρη Χ. (2025). Λύντια Τρίχα, Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο εμπνευστής του συνταγματικού κράτους. *Μνήμων*, 42, 319-324. <https://doi.org/10.12681/mnimon.45006>

αναπαραστάσεις που ήταν συνυφασμένες με την ανάδυση και την πρόσληψη του ξενοδοχείου σε μια ορισμένη εποχή —κάτι που αποτελούσε μέρος του στόχου. Μια ενδεχόμενη, μάλιστα, επέκταση της έρευνας ή ένας αναπροσανατολισμός θα μπορούσε να εστιάσει σε άλλες όψεις αυτού του πολυσχιδούς φαινομένου, διερευνώντας νέους συνδυασμούς ή εναλλακτικές προσεγγίσεις.

ΣΙΜΟΣ ΜΠΟΖΙΚΗΣ

Λύντια Τρίχα, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ο εμπνευστής του συνταγματικού κράτους*, Αθήνα, Πατάκη, 2024, 784 σ.

Η ερευνητική και συγγραφική ενασχόληση των ιστορικών με ιστορικές προσωπικότητες —η, όπως τους έλεγαν παλαιότερα, μεγάλους άνδρες— έχει γνωρίσει οπωσδήποτε ύφεση τις τελευταίες δεκαετίες λόγω των κυρίαρχων ρευμάτων της σύγχρονης ιστοριογραφίας που έχει δώσει προτεραιότητα στα συλλογικά υποκείμενα έναντι της ηγετικής προσωπικότητας. Ωστόσο, οι ιστορικοί πάντα γοητεύονταν από ιστορικές προσωπικότητες όπως ο Μαυροκορδάτος, ο Καποδίστριας, ο Κωλέττης, ο Μακρυγιάννης και ο Καραϊσκάκης. Και επίτηδες αναφέρω τελείως διαφορετικούς ανθρώπους αλλά που είχαν ένα κοινό χαρακτηριστικό: άλλαξαν στη διάρκεια της ζωής τους, επειδή έζησαν σε μια εποχή επαναστατική, κατακλυσμιαίων αλλαγών. Από άλλη αφετηρία ο καθένας, αποφάσισαν να ορίσουν αλλιώς την πορεία τους, να τολμήσουν και να βουτήξουν στην περιπέτεια μιας προσωπικής μεταμόρφωσης που έβαινε παράλληλα προς μεγάλους ιστορικούς μετασχηματισμούς· ή μάλλον ήταν μέρος τους. Για μας τους ιστορικούς αυτό είναι το πεδίο που μας γοητεύει: η κατανόηση των αιτίων, των όρων, των προϋποθέσεων, των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων της ιστορικής αλλαγής. Το γιατί και το πώς.

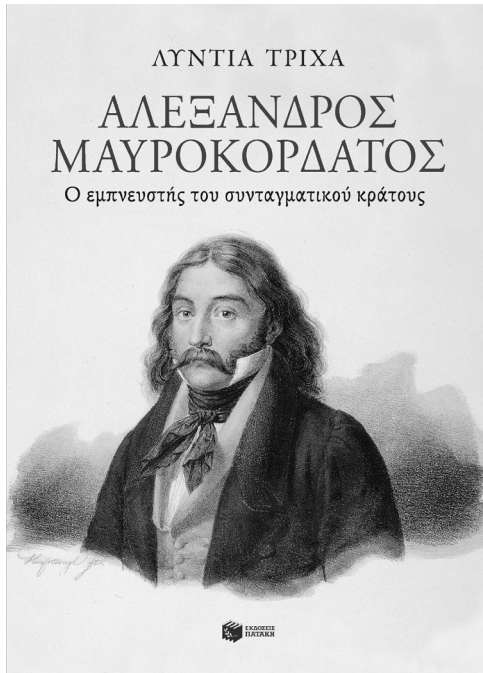
Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος έζησε τεκτονικές αλλαγές στη διάρκεια της ζωής του (γεννήθηκε το 1791 και πέθανε το 1865) σε όλα τα επίπεδα: από παγκόσμιας εμβέλειας αλλαγές που επηρέαζαν τη ζωή των ανθρώπων, όπως ο τρόπος που ταξίδευαν και μετακινούνταν (σιδηρόδρομοι, ατμόπλοια), έως μείζονες πολιτικές αλλαγές, εκ των οποίων η σημαντικότερη για τα καθ' ημάς και τον Μαυροκορδάτο βεβαίως ήταν η ίδρυση του ελληνικού κράτους. Θεωρώ συναρπαστικό ότι αυτές οι αλλαγές αποτυπώνονται με τον πιο εύγλωττο τρόπο στην ενδυμασία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Αν δούμε τα πορτρέτα του, που δημοσιεύονται στο βιβλίο της Λύντιας Τρίχα, θα αντιληφθούμε τι σημαίνει ιστορική αλλαγή. Στα πορτρέτα από την παραμονή του στη Γενεύη (1818-1819) ο Μαυροκορδάτος απεικονίζεται ως Οθωμανός αξιωματούχος, με τη γνωστή πολυτελή ενδυμασία που περιλαμβάνει τουρμπάνι, βράκα, κάπα και πασούμια. Αν έβλεπε την εικόνα κάποιος που αγνοούσε την ταυτότητα του απεικονιζόμενου, θα νόμιζε ότι πρόκειται για κάποιον επιφανή Τούρκο. Σε πορτρέτα του

μόλις τρία χρόνια αργότερα, βλέπουμε τον Μαυροκορδάτο με δυτική ενδυμασία, όπως έχει απαθανατιστεί στην ιστορική μνήμη της Ελληνικής Επανάστασης. Αν προσθέσουμε και τα γυαλιά, πρόκειται πλέον για μια φυσιογνωμία καθαρά νεωτερική. Πόσο καλύτερα θα μπορούσαμε άραγε να οπτικοποιήσουμε τη μετάβαση από την αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος; Μας θυμίζει την αντίστοιχη μετάβαση από το «παλαιό καθεστώς» της γαλλικής αριστοκρατίας με τα πολυτελή και επιδεικτικά ενδύματα των ευγενών στον νεωτερικό κόσμο των αστών με τα αυστηρά, σκούρα κοστούμια. Κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές αλλαγές συμπυκνώνονται σε δύο πορτρέτα του ίδιου ανθρώπου. Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε ότι η «μεταμόρφωση» αυτή υπήρξε προϊόν της δικής του βούλησης, του προσωπικού του σχεδίου για την υπόλοιπη ζωή του. Όπως ο Κωλέττης γνώριζε γιατί φορούσε τη φουστανέλα, έτσι κι ο Μαυροκορδάτος είχε πλήρη συνείδηση του τι σήμαινε για τον ίδιο και για τους άλλους το ότι φορούσε κοστούμι.

Πολύ συχνά οι βιογραφίες ενός ιστορικού προσώπου αφορμώνται από τη διαπίστωση ότι ο βιογραφούμενος έχει «παρεξηγηθεί», ότι ο τρόπος που τον θυμόμαστε, η αξιολόγηση της δράσης του από την ιστοριογραφία δεν ανταποκρίνονται σε αυτό που πραγματικά ήταν, στην πραγματική του συνεισφορά την περίοδο της δημόσιας δράσης του. Αυτή είναι αναμφίβολα και η περίπτωση του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και αυτό το κίνητρο βρίσκεται και πίσω από την ογκώδη βιογραφία του, που συνέθεσε η Λύντια Τρίχα. «Μεγάλο αδικημένο της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης», τον χαρακτηρίζει εξάλλου (σ. 18). Η αλήθεια είναι ότι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ανακαλύφθηκε σχετικά πρόσφατα από τους εκπροσώπους του εκσυγχρονισμού, οι οποίοι έφτιαζαν μια γενεαλογία χαμένων ευκαιριών για την Ελλάδα. Στην προσέγγιση αυτή ο Μαυροκορδάτος δικαιώνεται ως ο πολιτικός που έστησε το συνταγματικό κράτος αλλά δεν κατάφερε, αν και αρχηγός του αγγλικού κόμματος και με ηγετική θέση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, να υλοποιήσει το εκσυγχρονιστικό του κυβερνητικό πρόγραμμα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Στον υπότιτλο του βιβλίου εξάλλου χαρακτηρίζεται ως «ο εμπνευστής του συνταγματικού κράτους».

Ποιος όμως ήταν αλήθεια ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος; Άγγελος η διάβολος; Μηχανογράφος ή πατριώτης; Ευφυής και οραματιστής πολιτικός ή αδίστακτος κομματάρχης; Όπως όλες οι προσωπικότητες που βρέθηκαν στην κόψη της ιστορικής αλλαγής, έτσι κι ο Μαυροκορδάτος είναι μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα που είχε εχθρούς και φίλους, και τον οποίο η μετέπειτα ιστοριογραφία απέδωσε μέσα από παραμορφωτικούς φακούς. Συνδέθηκε με αρνητικά στερεότυπα που όμως σε μεγάλο βαθμό οφείλονταν σε μεταγενέστερες ιστορικές εμπειρίες της Ελλάδας: ο ετερόχθων Φαναριώτης αφενός και η ταύτιση με την Αγγλία και τα αγγλικά συμφέροντα αφετέρου.

Είναι γνωστό ότι η διαμάχη αυτοχθόνων και ετεροχθόνων δίχασε το νεοπαγές ελληνικό κράτος στη συγκυρία της ψήφισης του Συντάγματος του 1844,

απηχώντας έναν βαθύτερο διχασμό γύρω από τον έλεγχο της κρατικής εξουσίας και τη συνακόλουθη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Οι ετερόχθονες αποκαλούνταν συλλήβδην «Φαναριώτες», με σαφείς αρνητικές συνδηλώσεις που παρέπεμπαν στην εποχή της οθωμανικής διοίκησης. Του κυρίαρχου αντιφαναριωτισμού, που διαπότιζε τον δημόσιο λόγο ήδη από την εποχή της Επανάστασης, υπήρξε αναπόφευκτα θύμα και ο Μαυροκορδάτος ως κατεξοχήν Φαναριώτης.

Η ταύτιση με την Αγγλία εξάλλου εξέφραζε μέσα στον 19ο αιώνα τον πολιτικό-πολιτισμικό διχασμό μεταξύ των δυτικότροπων ελληνικών ελίτ από τη μια μεριά και της φιλορθόδοξης μερίδας που

προσανατολιζόταν προς την ομόδοξη Ρωσία από την άλλη. Αργότερα, μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο των ετών 1946-1949, η εμπλοκή της Αγγλίας θα επηρεάσει μια αναχρονιστική ερμηνεία από την πλευρά της Αριστεράς ως προς τον ρόλο της Αγγλίας που φτάνει έως και την Ελληνική Επανάσταση. Ενδεικτικά, ο Γιάνης Κορδάτος στην επεξεργασμένη μορφή της *Κοινωνικής σημασίας της Ελληνικής Επανάστασης του 1821* τον ονομάζει το 1946 «πράκτορα του Υπουργείου των εξωτερικών της Αγγλίας», ενώ ο Λεωνίδας Στρίγκος, το 1953, «μεγάλο μηχανορράφο και άνθρωπο που δεν έχει καμία σχέση και μισεί τις λαϊκές μάζες, [που] θα παίξει τον πιο σατανικό ρόλο σε βάρος της επανάστασης».¹

Τα μανιχαϊστικά ερωτήματα δεν θα έπρεπε να τίθενται βεβαίως για μια ιστορική προσωπικότητα. Κανένας δεν είναι μόνο καλός ή μόνο κακός, γιατί η ζωή δεν κυλάει με τους κανόνες του παραμυθιού. Επειδή όμως έχουμε συνηθίσει να λέμε την ιστορία μας μυθοπλαστικά σαν να είναι παραμύθι, εκεί χωράνε μόνο ήρωες και προδότες –όχι αληθινού άνθρωποι. Και επειδή τα υλικά από τα οποία φτιάχνονται οι ήρωες δεν είναι απαραίτητως αληθινά, ο Μαυροκορδάτος δεν κατάφερε να ενταχθεί στο πάνθεον των μεγάλων ανδρών της Ελλάδας, με βάση όσα

1. Χ. Λούκος, «Οι "τύχες" του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στη νεοελληνική συνείδηση», *Η Επανάσταση του 1821. Μελέτες στη μνήμη της Δέσποινας Θεμελή-Κατηφόρη*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1994, σ. 97, 93.

ήδη αναφέραμε ή και αν θεωρήσουμε ως κριτήριο την αναπαραγωγή της όψης του μέσω της δημόσιας γλυπτικής. Εξ όσων γνωρίζω, δεν υπάρχει ανδριάντας του στην Αθήνα ή σε άλλο μεγάλο αστικό κέντρο, ενώ έχουν εντοπιστεί μόνο δύο προτομές του, μία στην πλατεία της Α' Εθνοσυνέλευσης στη Νέα Επίδαυρο και μία στον Κήπο των Ηρώων στο Μεσολόγγι. Λόγω του ρόλου του στην Επανάσταση, η μορφή του απομνημονεύτηκε από τους δύο Βαυαρούς ζωγράφους, τον Krazeisen και τον von Hess, αλλά δεν υπήρξε συνέχεια, τουλάχιστον ως προς τη μαζική αναπαραγωγή του πορτρέτου του, όπως συνέβη για παράδειγμα με τον Κολοκοτρώνη και τον Καραϊσκάκη. Ενδεικτικά, στις δημοσκοπήσεις που διεξήγαγε το ΚΕΦΙΜ (2019-2021), ο Μαυροκορδάτος βρίσκεται στη 19η θέση στην ερώτηση «Μπορείτε να θυμηθείτε τα ονόματα των σημαντικότερων πρωταγωνιστών της Επανάστασης του 1821;», ενώ ως προς την αξιολόγηση του ρόλου του στην Επανάσταση πάλι είναι αρκετά χαμηλά, στη 15η θέση.²

Το βιβλίο της Λ. Τρίχα αποδίδει ισορροπημένα την προσωπικότητα του Αλ. Μαυροκορδάτου παρ' όλη τη συμπάθεια που η συγγραφέας έχει για εκείνον, στοιχείο που χαρακτηρίζει εν γένει τις βιογραφίες. Υπάρχει δηλαδή πάντα ο κίνδυνος της ταύτισης του βιογράφου με τον βιογραφούμενο. Η συγγραφέας αναφέρεται, ωστόσο, και στα ελαττώματα του Μαυροκορδάτου και στις αρνητικές κρίσεις συγχρόνων του, που τον είχαν συναντήσει και είχαν συναναστραφεί μαζί του. Επιχειρεί δηλαδή να δείξει και την άλλη πλευρά και να δώσει χώρο και στην αμφιβολία, ώστε η βιογραφία να μην καταλήξει σε αγιογραφία.

Αυτό που κατεξοχήν απόλαυσα στο παρόν βιβλίο ήταν η αφήγηση ταυτόχρονα του δημόσιου και του ιδιωτικού του βίου, κάτι που δεν τολμούν πολλοί βιογράφοι. Αντιθέτως, επιλέγεται η αποσιώπηση και η λογοκρισία των ιδιωτικών πλευρών, όταν πρόκειται για πολιτικό, όπως έχει συμβεί με αρκετές περιπτώσεις στο παρελθόν. Έχω υπόψη μου για παράδειγμα την αυτοβιογραφία του Κωνσταντίνου Τσάτσου (*Λογοδοσία μιας ζωής*, Αθήνα, Εκδόσεις των Φίλων, 2000) η οποία λογοκρίθηκε όχι από τον ίδιο αλλά από τους επιμελητές της έκδοσης με πρόσχημα την υστεροφημία του. Πολύ συχνά σε βιογραφικά ή αυτοβιογραφικά κείμενα παραλείπονται πληροφορίες ιδιωτικού χαρακτήρα, που θεωρείται ότι αμαυρώνουν την εξιδανικευμένη εικόνα πρωταγωνιστών του δημόσιου βίου. Αντιθέτως, η Λ. Τρίχα μας παρουσιάζει την ευάλωτη, ανθρώπινη όψη του Μαυροκορδάτου, μέσα από την αλληλογραφία του και το ημερολόγιό του, το οποίο γνωρίζαμε ήδη από την έκδοσή του το 2011, σε επιμέλεια Χρήστου Λούκου.³ Συγκινητικές είναι οι αναφορές στις σχέσεις του με τη σύζυγο και τα παιδιά του και μάλιστα στις οδυνηρές στιγμές της απώλειας των πρώτων παιδιών του.

2. Βλ. <https://kefim.org/new-pos-vlepoun-oi-ellines-to-1821-2021/> (τελευταία πρόσβαση: 29.12.2024).

3. Χ. Λούκος (επιμ.), *Το ανέκδοτο ημερολόγιο του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, Μόναχο – Βερολίνο (1834-1837)*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία – Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2011.

Μαθαίνουμε για τον Μαυροκορδάτο πράγματα που δεν γνωρίζαμε, π.χ. την αγάπη του για τα φυτά και το γεγονός ότι σε αυτόν είχε αφιερώσει ένα βιβλίο βοτανικής ο καθηγητής Gaetano Savi (σ. 64).

Τα υποκεφάλαια όπου περιγράφεται η οικογενειακή, προσωπική και κοινωνική ζωή του Μαυροκορδάτου είναι εξαιρετικά διαφωτιστικά όχι μόνο για την προσωπικότητα του ίδιου αλλά και για τους ανθρώπους της εποχής του, τον τρόπο που ντύνονταν, που διασκέδαζαν, που φλέρταραν —τους ανθρώπους βεβαίως μιας συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης η οποία είχε κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τι βιβλία διάβαζαν, ποιες θεατρικές παραστάσεις παρακολουθούσαν, ακόμη και ποια ήταν η διατροφή τους. Αναδεικνύεται έτσι μέσα από τις σελίδες του βιβλίου μια κοινωνική και πολιτισμική ιστορία της Ευρώπης του α΄ μισού του 19ου αιώνα, με έναν τεράστιο πλούτο πληροφοριών, που δείχνει το εύρος της έρευνας που διεξήγαγε η συγγραφέας. Μια από τις μεγάλες αρετές του βιβλίου και εξαιρετικά χρήσιμη για τον αναγνώστη είναι ακριβώς η πλαίσιωση του Μαυροκορδάτου από τις ευρύτερες ιστορικές εξελίξεις της εποχής του. Τα γεγονότα της ζωής του αντιστοιχίζονται με πρόσωπα και γεγονότα της σύγχρονης ευρωπαϊκής Ιστορίας. Έτσι, μαθαίνουμε ότι, όταν γεννήθηκε ο Μαυροκορδάτος, ο Ναπολέων ήταν 22 ετών, όσο και ο Μιαούλης, και ότι λίγους μήνες μετά τη γέννησή του πέθανε ο Μότσαρτ (σ. 40). Ή πάλι ότι την εποχή ακριβώς που ταξίδευε μαζί με τον Καρατζά από την Κωνσταντινούπολη στο Βουκουρέστι, ο Ναπολέων επέστρεφε από τη Μόσχα στο Παρίσι (σ. 46).

Διακριτικά αλλά αποφασιστικά αντιμετωπίζει η Λ. Τρίχα και τους διάφορους μύθους και παρανοήσεις γύρω από επεισόδια της ζωής του βιογραφουμένου, όπως π.χ. τη συμμετοχή του σε μουσική εταιρεία που είχε συσταθεί από Φαναριώτες με σκοπό τον ιδιοτελή πλουτισμό (σ. 48). Το πιο δύσκολο στοίχημα ήταν η περιγραφή των «αντιπάλων» του Μαυροκορδάτου, των πρωταγωνιστών της ίδιας ιστορίας, με τους οποίους συγκρούστηκε και απέναντι στους οποίους η ιστοριογραφία στάθηκε με μεγαλύτερη γενναιοδωρία: Δημήτριος Υψηλάντης, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ιωάννης Καποδίστριας. Η συγγραφέας προσπαθεί να είναι ακριβοδίκαιη, να μη μειώσει τον αντίπαλο, να δείξει και τη δική του άποψη, τις δικές του αρετές και ικανότητες. Σε σχέση με τις πολιτικές επιλογές του Μαυροκορδάτου, το ερώτημα που διατρέχει όλο το βιβλίο και στο οποίο δίνεται απάντηση, είναι γιατί ο Μαυροκορδάτος δεν διάλεξε τη Ρωσία αλλά την Αγγλία. Το ερώτημα είναι πράγματι κομβικό και κρίσιμο, με δεδομένο ότι αυτή η επιλογή είχε καθοριστικές και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις για την ελληνική εξωτερική πολιτική και την ένταξη της χώρας στο σύστημα των διεθνών σχέσεων. Η Λ. Τρίχα παρακολουθεί την πορεία του Φαναριώτη πρίγκιπα προς Δυσμάς όχι μόνο ιδεολογικά αλλά και κυριολεκτικά: είναι η φυγή από τις ηγεμονίες προς πόλεις της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης σε νεαρή ηλικία και η γνωριμία του φιλελευθερισμού μέσα από φιλικές σχέσεις που συνήψε π.χ. με το ζεύγος Σέλλεϋ που εν τέλει καθόρισαν, σύμφωνα με τη συγγραφέα, τις

πολιτικές επιλογές του Μαυροκορδάτου, όπως συμβολικά απεικονίζονται στη μεταμόρφωσή του από ανατολίτη Οθωμανό σε δυτικοφορεμένο Έλληνα.

Η Λ. Τρίχα συνέγραψε ένα βιβλίο ογκώδες και επιβλητικό, αντάξιο του βιογραφούμενου και της σημασίας του για τη νεότερη ελληνική ιστορία. Μας προσέφερε μια αφήγηση ζωντανή, με χρώματα και αρώματα, μυρωδιές και ήχους. Η ίδια την ονομάζει «εικαστική αφήγηση» (σ. 31) και είναι πράγματι έτσι, αν διαβάσει κανείς τις γλαφυρές περιγραφές των πόλεων της εποχής: της Κωνσταντινούπολης, όπου νομίζεις ότι μυρίζεις τα λουλούδια της και το παζάρι της, και ότι ακούς τα ουρλιαχτά από τις αγέλες των σκυλιών (σ. 35)· της Πίζας, που θαρρείς ότι στέκεσαι στην εν μέρει μαρμαρίνη γέφυρα πάνω από τον Άρνο, μαζί με τον Μαυροκορδάτο, και χαζεύεις το πολύβουο πλήθος που πλημμύριζε τις όχθες του ποταμού (σ. 69). Για τον λόγο αυτό, χάρη στο στυλ της γραφής και το ύφος της αφήγησης, το βιβλίο διαβάζεται ευχάριστα, παρά τον όγκο του. Έργο αναφοράς για τους επόμενους ερευνητές, η μελέτη της Λύντιας Τρίχα εγγράφεται στην ερευνητική δραστηριότητα που ευνοήθηκε από τον εορτασμό της επετείου των 200 ετών από την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης. Ευτυχώς, η δραστηριότητα εκείνης της συγκυρίας δεν ανακόπηκε τα επόμενα χρόνια και η μελέτη του αγώνα για την ανεξαρτησία έχει πλέον ενταχθεί στα ερευνητικά αντικείμενα και της νεότερης γενιάς των ιστορικών.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Χριστίνα Αγριαντώνη, *Ερμούπολη Σύρου, 1823-1940: Μία πρώιμη βιομηχανική πόλη στο Αιγαίο*, τ. Α'-Β', Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2024, 1.074 σ.

Δεν γνωρίζω πόσοι από όσους διαβάζουν αυτό το κείμενο έχουν τελέσει πολιτικό γάμο στο Δημαρχείο της Ερμούπολης. Πάντως, οι πληροφορίες μου λένε ότι μετά τη θέσπιση του πολιτικού γάμου στη χώρα μας, το 1982, πολλά ζευγάρια επέλεξαν το Δημαρχείο της Ερμούπολης για να επισημοποιήσουν την ένωσή τους και συνεχίζουν να το κάνουν μέχρι τις μέρες μας. Προφανώς, τα ζευγάρια αυτά αναζητούν ένα ευπρεπές αστικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα τελέσουν τον γάμο τους διακόσια και πλέον χρόνια μετά τη Γαλλική Επανάσταση και την εισαγωγή του νεωτερικού αστικού θεσμού του πολιτικού γάμου. Το Δημαρχείο, «σήμα κατατεθέν της σημερινής Ερμούπολης» κατά τη Χριστίνα Αγριαντώνη αποτελεί την εξέχουσα όψη ενός ευρύτερου οικιστικού περιβάλλοντος, το οποίο συγκροτεί την εικόνα μιας παρελθούσας αστικής ευμάρειας. Χωρίς εμφανές αρχαιοελληνικό, βυζαντινό και οθωμανικό παρελθόν, αμέτοχη στη μεταπολεμική κατασκευαστική και τουριστική «ανάπτυξη», η Ερμούπολη εκλαμβάνεται ως μια αποκλειστικά νεωτερική πόλη του 19ου αιώνα, όταν